

CSIMA PÉTER

A 19. századi kataszteri felmérés jelkövei

Jászdózsa falu egyedi tájértékeinek 2010-ben történt felvételezésekor a Jászapáti felé eső településhatár egyik határdombján, korábbi táj kutatásaink során általunk addig sehol nem látott, szabályosan faragott kőoszlopra bukkantunk, egyik oldalán bevéselt „KF” betűkkel.¹ Geodéziai ismereteink alapján rögtön feltételeztük, hogy földmérési jellel van dolgunk, de azt, hogy mikor és milyen felmérés során állították, akkor alapos vizsgálódás ellenére sem sikerült kiderítenünk. Csak 2018-ban, amikor a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) munkatársainak a 19. századi kataszteri felmérésekkel kapcsolatos kutatásairól értesültem, akkor találtam rá arra a forrásanyagra, amely megvilágosította számomra a történetet. A levéltár munkatársai a 19. században Magyarországon végzett kataszteri felmérések történetének sok részletét felderítették és ismertették a *Catastrum* folyóiratban.² Az eddig megjelent publikációk azonban nem foglalkoztak a felmérési pontok terepi jelölésével.

A kataszteri felmérések módszeréről rendelkező, 1869-ben kiadott magyar nyelvű „*Utasítás*” harmadik fejezetének „F” alfejezete „*Háromszögmérési pontok állandósítása*” címmel hétoldalnnyi terjedelemben foglalkozik a mérési pontokat rögzítő jelkövek és faoszlopok állításának módjáról. Az utasítás mellékletei között pedig a XV. számú „minta” bemutatja a felállítandó jeleket és meghatározza azok elhelyezésének módját.³ A minta rajzai alapján egyértelműen meghatározható, hogy a határdombon lévő jelkövet Jászdózsa kataszteri felmérésekor állították a 19. század második felében.

Jászdózsa ideiglenes kataszteri térképe 1852-ben, a kataszteri térkép és birtokvázlat 1884-ben került kibocsátásra.⁴ Az 1852. évi térkép mindössze két földmérési jelet ábrázol, egyiket sem határdombon. Magyarország kataszteri háromszögelése 1853-ban kezdődött, és 1879-ben érkeztek el Jász-Nagykun-Szolnok vármegyébe, a háromszögelési dokumentumok 1879 és 1882 között készültek. Jászapáti felmérése 1883-ban,

1 CSIMA PÉTER – MÓDOSNÉ B. ILDIKÓ: *Jászdózsa kultúrtörténeti egyedi tájértékeinek katasztere*. Kézirat. BCE Tájvédelmi és Tájrehabilitációs Tanszék. Bp., 2010. 79 p.

2 TÖRÖK ENIKŐ: Felvételi előrajz, kataszteri térkép és birtokvázlat. *Catastrum*, 1. (2014) 2:14–21. PÁLYI ZSÓFIA KATA: A kataszteri térképek 1869. évi jelkulcsa. *Catastrum*, 1. (2014) 3:19–23. REISZ T. CSABA: A kataszteri felmérési utasítások. *Catastrum*, 2. (2015) 1:3–10.

3 *Utasítás a kataszteri felmérés végrehajtására*. Budán, 1869.

4 *Dorf Jász Dósa in Ungarn Ofen Pesther District*. Aufgenommen und ausgezeichnet durch Emerich Korponay. [1:7200]. 1852. Országos Széchényi Könyvtár Térképtár, K 601 A1-5. Jászdózsa nagyközség Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében. [1:2880] 1884. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL), S 78 Kataszteri gyűjtemény, Térképek – 124. téka – Jászdózsa – 1–28. *Jászdózsa kataszteri birtokvázlata*. Az 1–12, 14–15 és 20-as jelű szelvényeket szerkesztette Rusz Kornél mérnöksegéd, felvette Matejosky József főmérnök; a 13, 16–19 és 21–27-es jelű szelvényeket kiszámította és kirajzolta lovag Mersich Ulászló segédmérnök. [1:2880]. 1884. A birtokvázlatot Jászdózsa Község Önkormányzat Irattára őrzi.

■ Jelköves határdomb a jászdózsa-i határon vezető dűlőútról nézve, déli irányból (A helyszíni felvételeket a szerző készítette)

■ 16. számú határdomb jelkövel, Jászdózsa 1884. évi birtokvázlatán

Jászdózsaé 1884-ben történt, így a jelkő állítására ebben az időben kerülhetett sor.⁵

Az 1884. évi birtokvázlaton négy határdombot megkülönböztető jelölést kapott, a határdombok szokásos jelölését egyesítve a kataszteri térkép „graphikus pont” jelével. Az így módon jelölt négy határdomb egyike a Jászdózsa–Jászapáti határan ma is meglévő, másfél méter magasú, ovális alaprajzú jelköves domb.

Bár az „Utasítás” szöveges része nem adja meg sem a jelkövek, sem a fából készített jeloszlopok méretezését, a mintarajzokból megállapítható, hogy az elsőrendű pontokon állított köveknek 30 hüvelyk (79 cm) magasnak és 12x12 hüvelyk (31,6x31,6 cm) keresztmetszűnek kellett lenniük. A második, a harmadik és a „négyedik” rendű pontokon elhelyezett jelek pedig egyformán 25 hüvelyk (65,85 cm)

magassággal és 10x10 hüvelyk (26,3x26,3 cm) keresztmetszeti mérettel készültek.

Az „Utasítás” mintarajzokat közül az elsőrendű pontokon állítandó jelek földben és sziklás talajon történő; valamint az alsóbbrendű pontok három típusa (durván faragott kő, rendesen faragott kő és faoszlop) elhelyezésének módjára.

Hét évvel később, 2017-ben ismét terepi vizsgálatokat végeztünk Jászdózsan, ami ezúttal a falu településképi rendeletének előkészítését szolgálta.⁶ Ekkor bukkantam rá Holló László – Jászdózsa Települési Értéktár Bizottságának vezetője – lakóházának udvarán a jelkő egy másik – eredeti helyéről kivett – példányára. A követ feltehetően a Jászdózsa–Jászjákóhalma határvonalról emelték ki,

5 A háromszögelés kezdetéről I. TÖRÖK ENIKŐ: A „földképi”, azaz felmérési igazgató hatásköre az 1854. évi előírások szerint. *Catastrum*, 4. (2017) 2:15–28. A háromszögelési munkarészek őrzőhelye: Lechner Tudásközpont Területi, Építészeti és Informatikai Nonprofit Korlátolt Felelősségű Társaság archívuma, Könyvek 299–300. V/151. és V/153. Jász-Nagykun-Szolnok vármegye, Háromszögmérési jegyzőkönyv, 1880; Könyvek 473. I/189. Pest-Pilis-Solt-Kiskun és Jász-Nagykun-Szolnok vármegye, Kézikönyv, I., II. III. rendű hálózat, 1879; Könyvek 649., 664–665. I/199. I/198., I/197. Jász-Nagykun-Szolnok vármegye, Kézikönyv, Vízzintes szögmérések felsőbb rendű hálózatban, 1880; Könyvek 746. I/206. Heves és Jász-Nagykun-Szolnok vármegye, Kézikönyv, Vízzintes szögmérések II. és III. rendű hálózatban, 1882; Könyvek 753. I/208. Jász-Nagykun-Szolnok vármegye, Kézikönyv, Vízzintes szögmérések felsőbb rendű hálózatban, 1882; Könyvek 754. I/207. Jász-Nagykun-Szolnok vármegye, Kézikönyv, Vízzintes szögmérések II. és III. rendű hálózatban, 1882; Könyvek 1190., 1194. V/166., V/170. Jász-Nagykun-Szolnok és Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye, Háromszögmérési jegyzőkönyv, 1882; Vázlatok 2026. X/107. Jász-Nagykun-Szolnok vármegye, számolati és kitzzési vázlatok 1880; Vázlatok 2029. X/109. Jász-Nagykun-Szolnok és Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye, számolati és kitzzési vázlatok, 1880. Vázlatok 2044. X/118. Jász-Nagykun-Szolnok és Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye, észlelési és kitzzési vázlatok, 1882. A pontok helyszínrajzi leírása is az archívumban található. Köszönöm dr. Török Enikőnek, hogy Némethné Meier Éva, a Lechner Tudásközpont adatszolgáltatási felelőse adatközlését velem megosztotta.

6 ALVÁRI CSABA – CSIMA PÉTER – MÓDOSNÉ BUGYI ILDIKÓ: *Jászdózsa településképi arculati kézikönyve*. Kézirat. Bp., 2017. 49 p.

■ Jászdózsza-Jászapáti határdombon lévő jelkő

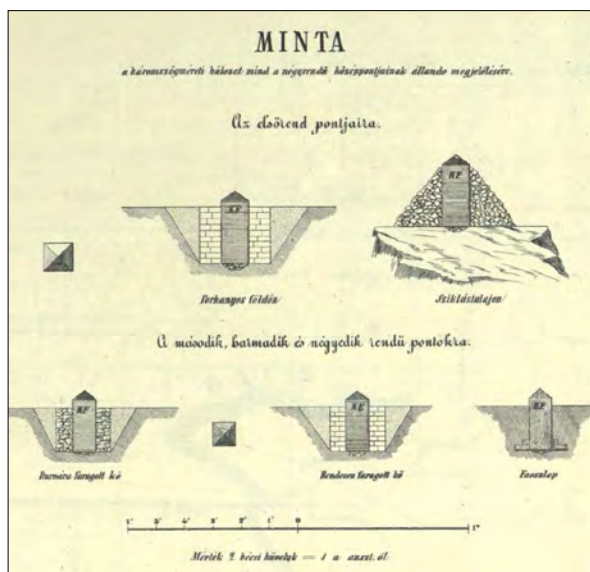
■ Jelkő Holló László jászdózsai lakóházának udvarán

■ A határdomb a jelkövel Jászapáti felől, keleti irányból nézve

a múlt század hatvanas éveiben, a nagyüzemi szántóföldi táblák kialakításakor.

Az „*Utasítás*” szerint a háromszögmérési pontokon állítandó köveket úgy kellett a földre helyezni, hogy a „földszínén” csak 6 hüvelyk (azaz 15,8 cm) maradjon vissza. A Jászdózsza-Jászapáti határdombon lévő jelkő ennél jobban kimagaslik a földből, ami arra utal, hogy az állítása óta eltelt mintegy másfél évszázad alatt a domb kissé megsüllyedt, erodálódott, a kő ezzel szemben stabilan áll, feltehetően az előírás szerint kőrakással megtámasztva. Az „*Utasí-*

■ XV. minta az 1869. évi „*Utasítás*” 176. §-ához

tás” nem mondja meg, hogy melyik oldalon kell lennie a KF bevésésnek, de a jászdózsai jel elhelyezéséből látható, hogy a kő feliratos oldalát a határvonal irányába fordították. Minden bizonnyal azért, hogy ne lehessen össze tévesztetni a településhatárt vagy birtokhatárt jelölő kövekkel, amelyekre mindig a település, illetve a földbirtok irányába eső oldalon vésték

■ A határdomb a jelkövel Jászapáti felől, keleti irányból nézve

■ Köves határdomb jelkövel Pusztamonostor és Jászfényszaru határvonalán

fel az adott település vagy a birtokos nevének kezdőbetűit.

Érdekesség, hogy az *Utasítás* szerint a jelkövek és oszlopok alá földalatti jeleket kellett tenni. Ez a módszer már jóval korábbról ismert, mivel a határjelek állításánál is gyakran alkalmazták, annak érdekében, hogy a határjel illetéktelen eltávolítása, esetleges jogtalan áthelyezése után is maradjon bizonyíték az eredeti határpont helyére.⁷

A Jászdózsán folytatott tájvizsgálattal egyidejűleg további hat jársági település tájértékeit kutattuk fel munkatársaimmal, eközben összesen mintegy 80 határdombot találtunk és vetünk listába. A jászdózsaihoz hasonló KF betűs jelköre azonban eddig sehol nem bukkantunk. Az egyetlen, nagy valószínűséggel ugyancsak a 19. században háromszögelési pontra állított, hasáb alakú faragott követ Pusztamonostor–Jászfényszaru határában találtam egy

nagyméretű határdombon, betűjelzés nélkül. Ez a földmérési jel azonban feltehetően korábbi időszakból való. A hét település összességében több száz kilométer hosszúságú határvonalának jelentős része gépkocsival megközelíthetetlen. Ebből következően egyáltalán nem kizárt a kataszteri felmérések idején állított további jelkövek megléte, amelyek eddig nem kerültek elő.

A 19. századi kataszteri felmérések során a háromszögelési pontokon elhelyezett jelkövekből valószínűleg nem sok maradt meg az országban. Az elsőrendű pontokat lecserélték stabilabb, betonelemes jelölésekre. Az alsóbbrendű pontok nagy része a beépítések, az útépitések következtében, illetve a szántóföldeken a nagyüzemi táblaméretes kialakításakor tűnt el. A megmaradtak viszont kultúrtörténeti jelentőségű tájelemek, szakmatörténeti és településtörténeti emlékek. Felkutatásuk és megőrzésük az örökségvédelmet szolgálja.

⁷ TAKÁCS LAJOS: *Határjelek, határjárás a feudális kor végén Magyarországon*. Bp., 1987.